

דת שבו

בס"ד

פרשת כי תבא, תשע"ו, מספר 1188

"ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רע הגזרה" גישת עלות-תועלת חברתית

אדריאן זיידרמן, שמואל זיידרמן

אפשר להציע כיוון פרשנות נוסף, המתמקד בעולמו הפנימי של מקיים מצוות הצדקה.

במשנה בברכות (ט, ה) נאמר: "בכל מאוּדך – בכל ממונך". המשנה עומדת על הקושי העצום שיש לבני תמותה להיפרד מכספם ונכסיהם, עד כדי כך שהמבחן לאהבת ה' "בכל מאוּדך" הוא הנכונות להיפרד מהם למען קיום רצונו של מקום. על פי זה, ערכה של מצוות הצדקה - מלבד ערכה העצמי - טמון בקושי הרב ביישומה; בכך שהיא מעשה רצוני של הכחשה עצמית והקרבה אישית למען מטרה נעלה.

במאמר זה אנו מבקשים להציע כיוון פרשנות אחר, שאותו נבהיר באמצעות תאוריה כלכלית המיושמת באופן נרחב בעשורים האחרונים, ומשמשת כלי המסייע למדינות בקבלת החלטות במגזר הציבורי: ניתוח עלות-תועלת חברתית (social cost-benefit analysis) כפי שנראה, כיוון זה שאנו מציעים רמוז במסכת סנהדרין.

ב.

נבהיר מונח כלכלי זה בעזרת דוגמה:

הבה נבחן תהליך של קבלת החלטות, שעשוי להתרחש באשר לכדאיות של סלילת כביש אגרה מרכזי (כדוגמת כביש 6) על ידי משקיע פרטי. העלות הישירה של סלילת הכביש ותפעולו עלולים להיות גבוהים מן ההכנסות הצפויות למפעיל מתשלומי האגרה, עובדה שתגדיר את הפרויקט כלא רווחי מנקודת המבט של המשקיע. אך פעמים רבות שפרויקט מסוג זה עשוי להתגלות כרצוי מאוד מנקודת מבט רחבה יותר, שהרי בנוסף להכנסות הצפויות למפעיל, יש לקחת בחשבון את היתרונות של הפרויקט לכלל האוכלוסייה. המונח המקצועי לתועלת הצפויות לאוכלוסייה בכללה (ושכמובן אינן נלקחות בחשבון על ידי המשקיע בעצמו), הוא ההשפעות החיצוניות של הפרויקט.

ר' יודן בשם ר' אלעזר אמר: שלשה דברים מבטלים גזירות רעות, ואלו הם: תפלה וצדקה ותשובה (בראשית רבה פרשה מד).

א.

דבריו אלו של ר' אלעזר מוכרים יותר מהפיוט הידוע "ונתנה תוקף" שנתקבל ושולב בתפילות הימים הנוראים בהרבה מקהילות ישראל: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רע הגזרה".

החוט המשולש של תשובה, תפילה וצדקה הנו מוטיב מרכזי בהכנה לקראת ימי הדין והרחמים.

אפשר להבין בנקל, שתשובה – חרטה וקבלה לעתיד, ותפילה – זעקה לרחמים ולהתחשבות, מתאימות להתמודדות עם אימת הדין, אך מה טיבה של הצדקה? מדוע העמידו חז"ל את מצוות הצדקה כחלק ממשולש שהתמקדות בו היא קריטית להעברת רוע הגזירה? אמנם מצוות הצדקה יכולה להטות את המאזניים לכף זכות, אבל הרי כל אחת מתרי"ג המצוות יכולה להטות את הכף, ומדוע נתייחדה דווקא מצוות הצדקה?

באופן פשוט, ניתן לראות במצוות הצדקה בניין אב למצוות שבין אדם לחברו. על פי גישה זו, הקב"ה מודד לנו מדה כנגד מדה: אנו פועלים כלפי האחר בעין טובה וביד רחבה, בחסד וברחמים, ומקווים שכך ינהג עמנו גם הוא בימי הדין.

* שמואל זיידרמן, רב הישוב פני קדם, גוש עציון.

אדריאן זיידרמן, סיר אייזיק וולפסון פרופסור אמריטוס, במחלקה לכלכלה, אוניברסיטת בר אילן.

הפותרת את פרק אחד עשר (צ ע"א) ישנה רשימה שבה נמנים הרשעים שאין להם חלק לעולם הבא. לאחר מכן (שם קג ע"ב-קד) ישנו דיון בגמרא באשר לרשעים נוספים שאינם מופיעים ברשימה, והגמרא שואלת מדוע שפר עליהם גורלם. אחד מהרשעים הנידונים הוא מיכה. מי היה מיכה, ומדוע חטאו חמור כל כך עד שראוי היה שיופיע ברשימה השחורה של אלו שאין להם חלק לעולם הבא?

כזכור, מיכה היה מהר אפרים (שופטים ז"ז). הוא הפך את ביתו לבית עבודה זרה והניח בו פסל. הוא מינה איש משבט לוי לנהל את בית הפולחן, ואט אט הוא התמסד, עד שהפך למוקד עלייה לרגל מכל הארץ. הדבר היה חמור שבעתים מפאת סמיכות ביתו של מיכה למשכן בשילה. בתקופה שבה הייתה שילה מונחת בקרן זווית, ורחוקה מהעניין הציבורי, בגרב השכנה - מקום משכנו של מיכה - התפתח בית עבודה זרה, עד שהאפיל על משכן ה' בשילה. הגמרא שם מצטטת ברייתא הממחישה זאת באופן ציורי:

תניא, רבי נתן אומר: מגרב לשילה שלשה מילין, והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבין זה בזה.

העשן, המסמל את השפעתו של בית הפולחן, התערבב עם העשן (או השפעתו) של המשכן. אם כן, מיכה, לא רק שעבד עבודה זרה, אחת משלוש העברות שעליהן נאמר "יהרג ואל יעבור", אלא הוא זה שייסד את בית העבודה הזרה. ולא זו אף זו, הוא אף האפיל על עבודת ה' במשכן, שהלכה והתמעטה בגללו.

אם כן, מדוע העלים ה' את עינו מרשע זה על אף חומרת מעשיו? על כך אנו לומדים בהמשכה של הברייתא:

בקשו מלאכי השרת לדוחפו (=להורגו), אמר להן הקדוש ברוך הוא: הניחו לו, שפתו מצויה לעוברי דרכים.

איך אפשר לפרש את הדו-שיח שבין המלאכים לריבונו של עולם? במבט ראשון ניתן להציע שזכויותיו של מיכה ממצוות הכנסת האורחים, והחסד שהרעיף על באי ביתו, הטו את הכף אל מול הכשלת המוני בית ישראל בעבודה זרה. אלא שאם זו היא כוונת הדברים, הרי שמתברר שככלות הכול אין מדובר ברשע כלל, שהרי בראייה כוללת נמצאו זכויותיו מכריעות את הכף. אלא שאכן לא כך משתמע מהגמרא מדרשתו של ר' יוחנן על הפסוק בגמרא שם, "ומעלמת עינים מן הרשעים", משתמע שמיכה אכן היה רשע, ואף על פי כן נחסכה ממנו הזכות המפוקפקת

השפעות אלו כוללות יתרונות עקיפים לנהגים שלא ייסעו בכביש האגרה, אך ימשיכו לנהוג בכבישים הקיימים. הן כוללות גם את הורדת עומס התנועה בכבישים הקיימים, נסיעה מהירה יותר, פחת נמוך יותר לרכבים הנובע מנסיעה בפקקים ועוד. על כן ניתוח עלות-תועלת חברתית, שיבוצע על ידי משרד ממשלתי (וייקח בחשבון שיקולים רחבים יותר של השפעות חיצוניות חיוביות) יוביל למסקנה אחרת ממדידת רווח שתבוצע על ידי ארגון השוקל להפעיל את כביש האגרה, משום שהפרויקט הנו כדאי מנקודת מבט רחבה יותר של טובת החברה ככלל.

כיצד מתקשר הדיון בניתוח עלות-תועלת חברתית עם מרכזיותה של מצוות הצדקה בימים הנוראים?

אפשר לומר שביום הדין, ה' מתייחס אל כל אחד באופן הדומה לניתוח עלות-תועלת חברתית. אמנם, ברמה האישית עשיית טוב וחסד (כדוגמת הצדקה) עשויה לשנות את המאזן האישי לטובה. אך מנקודת מבט רחבה יותר, למעשים טובים יש השפעה נוספת: אדם שייענש, כפי שמתחייב מהמאזן האישי שלו, עלול להיות במצב שיימנע ממנו להרעיף טובה על הסובבים אותו. רשע שנגזר דינו למוות לא יוכל לסייע למעגלים הרחבים יותר בהם הוא מעורב. הוא כבר לא יחייך לפקיד הקבלה בכניסה לבניין, ולא יבקר את אמו הקשישה וידאג למחסורה. אדם עשיר, שייגזר עליו עוני ודלות, לא יוכל להעניק לעניים ולתמוך במוסדות כפי שנהג עד כה, וכן הלאה.

הקב"ה לוקח בחשבון גם השפעות חיצוניות חיוביות של תפקודו של האדם העומד למשפט. ככל שאדם עסוק בצדקה וחסד, וככל שהוא נצרך ונדרש לסובבים אותו, כך השיקולים הללו יהיו בעלי משקל רב יותר בימי הדין. הקב"ה קורא לנו לקחת חלק פעיל בתיקון עולמו ובניהולו, בלקיחת אחריות ובהרעפת טוב וחסד על המעגלים השונים המקיפים אותנו: הזוגי, המשפחתי, הקהילתי, החברתי, הלאומי והכללי עולמי. ככל שאדם פועל במישורים אלו, ולוקח על עצמו תפקידים בעלי משמעות, קשה יותר לוותר עליו, משום שחסרונו יורגש. הענשת אדם בעל תפקיד מרכזי, במוות או בייסורים, תמנע ממנו לבצע את התפקידים שלקח על עצמו, ותעניש יחד אתו את הנשענים עליו והזקוקים לו. באופן עקיף ייענשו וייפגעו גם אלו החפים מפשע ועוון.

ג.

תפיסה זו של מהותה של מצוות הצדקה מצויה בתלמוד במסכת סנהדרין. במשנה

הדין על המעגלים השונים שבהם פועל החוטא ועליהם הוא מרעיף שפע וטוב. הענשת מיכה על חטאיו תפגע לא רק בו, אלא גם בכל אותם עוברי דרכים המשוועים למקום שבו יוכלו להרוות את צימאונם ולהחיות את נפשם מדרכם הארוכה.

ד.

עשיית הצדקה היא בעצם הצהרה שלנו, שאנו רואים עצמנו כפועלים במפעלו של הקב"ה לתקן את עולמו ברוחניות ובגשמיות. בעקבות הצהרה זו אנו מקווים, שהקב"ה ייקח בחשבון את פועלנו ואת תרומתנו לקידום העולם, ולא ישפוט אותנו אך ורק על פי המאזן הפרטי שלנו.

להימנות ברשימה השחורה של אלו שאין להם חלק לעולם הבא.

להבנתנו, המדרש מבטא עקרון יסודי בדרך שבה הקב"ה דן את ברואיו ומנהל את עולמו: בבית דין של מטה השופט חייב לכמת את עונשו של החוטא ביחס מדויק לרוע מעלליו. כל סטייה מהדין משמעה עיוות הדין. הדין אינו בעל הבית; מערכת החוקים היא של בורא העולם, ועל הדיין מוטלת החובה והאחריות ליישם אותה באופן המדויק ביותר. אך בבית דין של מעלה, הקב"ה יכול לצרף שיקולים נוספים להכרעת הדין: מה תהיינה ההשלכות של הענשת החוטא על אנשים אחרים ועל החברה בכללה; כיצד ישפיע גזר

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף